

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2025.01.195
УДК 334.722.8(475)''1850/1914'' :33(477.52/6)(045)

Едуард Хряпін (м. Харків)
кандидат історичних наук,
доцент, завідувач кафедри історії,
археології та гуманітарних наук комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
E-mail: khriapine@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4239-5069>

Денис Руднік (м. Харків)
кандидат історичних наук, доцент,
старший викладач кафедри історії,
археології та гуманітарних наук
комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
E-mail: denisrudnik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8712-3606>

Польські підприємці в економічному розвитку та інфраструктурних змінах сходу України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

У статті досліджуються причини та наслідки надходження іноземних інвестицій на територію Сходу України у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Акцентовано увагу на тому, що природні ресурси та вигідне географічне положення, у разі ефективного використання, могли принести значні прибутки власникам підприємств. Значну частину іноземних компаній бельгійського, німецького, французького походження в провідних галузях економіки українського регіону представляли вихідці з польських земель, які були посередниками у процесах заснування й розвитку мережі заводів, фабрик, контор, представництв, виробничих закладів. Польські підприємці займалися розвитком цукрового виробництва, видобутком та продажем продукції гірничої промисловості, металургії та машинобудування. Підприємства, що мали організаційно-правову форму акціонерних компаній, пайових товариств, торгових будинків, розміщували свої акції й облигації на найбільших біржах Російської імперії та Європи, за цінами більшими за номінальну вартість. Метою статті є визначення впливу польського чинника у взаємодії з іноземними підприємницьким капіталом на модернізаційні перетворення, інфраструктурні проекти Сходу України.

Ключові слова: приватні підприємства, іноземні капітали, акціонерні товариства, польські підприємці, гірничодобувна, металургійна, металообробна, цукрова промисловість.

Eduard Khriapin (Kharkiv)
Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department of History, archeology and humanities
E-mail: khriapine@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4239-5069>

Denys Rudnik (Kharkiv)
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer of the Department of History,
archeology and humanities
E-mail: denisrudnik@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8712-3606>

Polish entrepreneurs in economic development and infrastructure changes of the east of Ukraine (second half of the 19-th – early 20-th century)

The authors investigate the causes and consequences of foreign investments entering the territory of Eastern Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries. Attention is emphasized on the fact that natural resources and a favorable geographical location, under the condition of effective use, could bring significant profits to enterprise owners. The significant part of foreign companies came from Polish lands. Enterprises that had the organizational and legal form of joint-stock companies traded shares on the largest stock exchanges of the Russian Empire and Europe, sometimes even more expensive than the nominal value. Polish entrepreneurs were engaged in the development of sugar production, extraction, and sale of mining, metallurgy, and mechanical engineering products. It is to determine the influence of the Polish factor in interaction with foreign entrepreneurial capital on modernization transformations, infrastructure projects of Eastern Ukraine.

Key words: private enterprises, foreign capital, joint-stock companies, Polish entrepreneurs, mining, metallurgical, metalworking, sugar industry.

Друга половина XIX – початок XX ст. в Україні є періодом становлення основних галузей економіки у наслідок технічного перевороту та індустріалізації. Саме у цей час формується економічно-промисловий потенціал Сходу України, його соціальна картина, соціальні групи та класи. Провідними стають металургійна, машинобудівна та металообробна, гірничодобувна, хімічна, електротехнічна галузі, виробництво скла, будівельних матеріалів, транспорт, зв'язок, вирощування та переробка сільськогосподарської продукції. Територіальні межі дослідження охоплюють Катеринославську (сучасні Луганська та Донецька області, східну частину Дніпропетровської області), Харківську (сучасна Харківська, частини Сумської, Луганської та Донецької областей) губерній.

Історії акціонерних та пайових підприємств на Сході України другої половини XIX – початку XX ст. фахівцями приділено недостатньо уваги, у першу чергу – підприємствам, які залучали іноземний інвестиційний капітал та досвід управління, в тому числі польського чинника. Проблематику досліджували історики В. Куліков, В. Олянич, Е. Хряпін, І. Шандра, економісти В. Зів, С. Мошенський, краєзнавці В. Коцаренко, Н. Шляхтиченко.

Джерельною базою дослідження стали матеріали Державного архіву Донецької області, Державного архіву Харківської області (останні були уперше уведені до наукового обігу), офіційні документи («Собрание узаконений и ряспо-

ряжений правительства, издаваемые при Правительствующем Сенате»), фабрично-заводська, акціонерно-пайова, фінансова статистика, спеціалізовані довідники. Метою статті є визначення підприємців польського походження у модернізації промислової та соціальної інфраструктури Сходу України. Ці регіони були відомі своїми покладами корисних копалин та наявністю великої кількості трудових ресурсів. Однак, території потребували значних інвестицій в освоєння, залучення висококваліфікованих працівників та менеджерів з досвідом управління різними галузями промисловістю.

Ефективне ведення господарства на вказаних територіях могло принести значні прибутки своїм власникам та акціонерам. Потенціал покращувався вигідним географічним положенням на перехресті водних і торгівельних шляхів, близькістю до морських портів, сприятливою митною політикою, яка була спрямована на підтримку заснування виробничих потужностей. На думку дослідників, іноземні підприємці мали кілька переваг перед місцевими: інший характер і рівень накопичення капіталу, вища технічна і комерційна освіта, юридичні переваги (законодавчі привілеї іноземним підданам, міждержавні договори, міжнародні норми)¹. Дивіденди та прибутковість гірничодобувних та металургійних підприємств на території Півдня та Сходу України перевищували у два-три рази середній рівень у країнах Західної Європи. Акціонерна організаційна форма підприємства дозволяла отримувати

¹ Шандра І. Представницькі організації буржуазії українських губерній (1861–1919 рр.). Харків : Майдан, 2016. С. 64.

вати необхідні інвестиції на організованих ринках капіталу, що дозволяло швидко розширюватися та проводити модернізацію. Уряд підтримував акціонерні товариства, надаючи пільги, державні замовлення, дозволи на безмитне завезення обладнання із-за кордону². За даними міністра фінансів С. Вітте станом на лютий 1900 р. загальний обсяг капіталів, залучених до акціонерної промисловості, торгівельної справи, державного, міського, банківського та земельного кредиту становив 11 млрд крб, з яких 5–6 млрд були іноземними³. Він відзначав, що «якщо країна не багата на власні капітали, а держава і промисловість мають у них сильну потребу, то немає іншого виходу з такого становища, як залучення капіталів із-за кордону. Від так, якщо ці іноземні капітали будуть спрямовані на розширення вітчизняної промисловості, то вона виграє ще й від приливу більш досвідченої, майстерної та сміливої іноземної підприємливості...»⁴. Водночас, як відзначає С. Мошенський, Російська імперія мала певні обмеження на мінімальну вартість акцій та розмір статутного капіталу. Так, у кінці XIX ст. мінімальна ціна акцій мала становити 200 крб, а статутний капітал – не менше 200 тис. крб, що значно обмежувало учасників ринку тільки представниками забезпечених груп населення, але невдовзі ці показники були зменшені до 100 крб і 100 тис. крб відповідно⁵. Проте, незважаючи на таку політику уряду, вагому роль у формуванні індустріального виробництва зіграли підприємці та акціонерні товариства з Королівства Польського, які засновували на території України багатогалузеві промислові підприємства.

У регіоні діяло Краматорське металургійне товариство, яке було утворене 15 травня 1898 р.

з метою налагодження металургійного та машинобудівного виробництва на станції Краматорськ Ізюмського повіту Харківської області. Акціонерний капітал товариства складав 4,5 млн крб, з вартістю однієї акції 500 крб. Засновниками товариства були підданий Пруссії В. Фіцнер та громадянин Швейцарії К. Гампер. Краматорське металургійне товариство було дочірньою компанією від утвореного В. Фіцнером та К. Гампером у 1897 р. «Товариства котельних і механічних заводів В. Фіцнер і К. Гампер» у Петроковській губернії Королівства Польського. Материнська компанія володіла контрольним пакетом Краматорського товариства у 6728 акцій по 500 крб кожна⁶. Загальне правління розташовувалося у Варшаві за адресою вул. Маршалковська, 138⁷. Дивіденди материнська та дочірня компанії направляли до Варшавського комерційного банку та усіх його відділень: 1897 р. – 8%, 1898 р. – 10%, 1899 р. – 10%, 1900 р. – 3,5%, 1901–1903 рр. – дивідендів не було⁸. Під час світової економічної кризи у 1900–1903 рр. Краматорське металургійне товариство прибутку не отримувало, а існувало завдяки фінансовій підтримці материнської компанії з Польщі, таким чином накопичивши боргів у розмірі 481,1 тис. крб.⁹

Проблема виплати дивідендів загрожувала існуванню самого товариства. Після зборів акціонерів повірений М. Гальперн звернувся до міністра фінансів з рапортом про те, що загибель підприємства матиме негативні наслідки для великої кількості людей. Акціонери добровільно відмовляються від отримання дивідендів з майбутніх податків задля покриття збитків¹⁰. Товариство діяло у комплексі зі своїм головними партнерами Trocken Gasreinigung

² Там само. С. 64–67.

³ *Vitte S.* Докладная записка Николаю II // Історія народного господарства та економічної думки України. 2005. № 39–40. С. 372.

⁴ Там само. С. 372.

⁵ *Мошенський С.* Фінансові центри України та ринок цінних паперів індустріальної епохи. London, 2014. С. 82.

⁶ Державний архів Донецької області, ф. 147, оп. 1, спр. 1, арк. 1–4.

⁷ Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов. Санкт-Петербург, 1905. Т. 1. С. 44–46.

⁸ Там само. С. 45.

⁹ Там само. С. 509.

¹⁰ *Хряпін Е.* Діяльність іноземних акціонерних товариств у металургійній галузі Донецько-Придніпровського регіону (1900–1917 рр.) // Вісник Харківського університету. 2002. № 551. С. 26; *Хряпін Е.* Участь підприємців та акціонерних товариств із Польщі в економічному розвитку Харкова і губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Польська діаспора у Харкові: історія і сучасність : матеріали наук. конф., 24 квіт. 2004 р. Харків, 2004. С. 71–73.

GmbH, Dingler-Halbergerhuetten-Zschocke, Zweibrücken; Maschinenbau-Aktiengesellschaft Tigler, Duiburg-Meidrich; Allgemeine Brickettierungsgesellschaft, Berlin¹¹. На межі XIX–XX століть до складу правління входили голова Е. А. Борзіг (німецький підданий), віце-голова К. Шейблер (бельгійський підданий), директори А. Р. Бідерман, В. М. Моржицький, А. К. Юнг (німецький підданий), С. Й. Велиховський, Л. Мауве (німецький підданий), А. Т. Драмінський, бухгалтер правління Б. М. Моржицький, директор металургійного заводу М. Ф. Хоржевський (37 років)¹². Підприємство піклувалося про культурно-освітній рівень та дозвілля свого персоналу. Директор направив на ім'я фабричного інспектора прохання відкрити для робітників і службовців польського походження бібліотеку, адже «... у Краматорську, невеликому містечку, де немає інших джерел отримувати книги, ні нормального місця для дозвілля, було б бажано, з метою відволікання робітників від розгулу, пияцтва та інших поганих способів проведення вільного часу... Зважаючи на особовий склад службовців заводу, бібліотека буде поповнюватися переважно польськими книгами та журналами, тому фактично їх використання буде доступне на абонементи робітників-поляків»¹³.

Засновники материнської компанії В. Фіцнер та К. Гампер принесли на територію України елементи культури соціального забезпечення своїх працівників. Так, ще у 1885 р. працівники фабрики були застраховані у Schweizerische Unfallversicherungs-Aktiengesellschaft in Winterthur (Швейцарське акціонерне товариство зі страхування від нещасних випадків у Вінтертурі – *пер. авт.*). У випадку смерті працівника його

родині виплачували денний заробіток, помножений у 1000 разів; у випадку каліцтва, яке призвело до втрати працездатності, робітник отримує одноразову виплату у 500 денних заробітних плат. Страхові виплати мали сплачувати власники фабрики¹⁴. Як відмічає І. Шандра, ця практика була поширена у самій Польщі та була запозичена з німецької промисловості у вигляді Krankenkassen – кас для хворих, які існували на внески робітників і власників та на штрафні відрахування. У Польщі фабричний робітник завдяки самоорганізації отримував кращу медичну допомогу і страхування на випадок каліцтва або смерті¹⁵.

На початку XX ст. товариство стає провідним виробником прокатних станів та їх частин, парових машин, пресів для виробництва балок, чавунних прокатних валів. Одночасно з заводами Харкова та Луганська випускає кілька паровозів. На початок нового століття товариство збільшило свій уставний капітал до 6,75 млн крб, з 1900–1914 рр. збільшує до 10 млн крб та активно приносить дивіденди своїм акціонерам. Тільки за перший рік діяльності було отримано 81 тис. крб.¹⁶ Заводи були настільки ефективними, що у 1900 р. на Паризькій виставці було продемонстровано прокатний стан власного виробництва¹⁷. Станом на 1 січня 1914 р. товариство мало основного капіталу на 7,23 млн крб¹⁸, а прибутки зросли до 10 млн крб. Воно залучає польських підприємців – голова правління П. Држевецький, члени правління Б. Гейнрих, Б. Люгостанський, К. Папроцький, А. Холевський, директор-розпорядник Людвиг Сигізмундович Гужевський¹⁹.

Окремо слід зазначити, що польські підприємці зробили внесок у сільське господар-

¹¹ Хряпін Е. Іноземні інвестиції в Україні: організаційні форми та наслідки для розвитку промисловості і міської інфраструктури (друга половина XIX – початок XX ст.) // Дриновський збірник. 2021. № 14. С. 29.

¹² Хряпін Е. Іноземні капітали і підприємці в соціально-економічному розвитку Донецько-Криворізького басейну (1861–1914 рр.): дисертація ... канд. іст. наук. Харків, 2009. С. 47.

¹³ Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 283, спр. 14, арк. 1.

¹⁴ Варшавський фабричний округ: Отчет за 1885 г. фабричного інспектора Варшавського округу А. М. Блюменфельда. Санкт-Петербург, 1886. С. 25, 63.

¹⁵ Шандра І. Погляд ззовні на економічний розвиток Царства Польського (друга половина XIX – початок XX ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. 2023. № 32. С. 133.

¹⁶ Шляхтиченко Н. Краматорську – 130: очерки истории города. Краматорск, 1998. С. 10–12.

¹⁷ Коцаренко В. Истоки города-машиностроителя на реке Казенный Торец // Слобожанщина. Погляд у минуле: зб. наук.-документальних. пр. 2018. С. 88–92.

¹⁸ Зив В. Иностранные капиталы в русской горнозаводской промышленности. Петроград, 1917. С. 10.

¹⁹ Адресная книжка горнопромышленных предприятий Юга России 1915 года. Харьков, 1915. С. 119; Хряпін Е. Участь підприємців та акціонерних товариств із Польщі в економічному розвитку Харкова і губернії (друга половина XIX – початок XX ст.) // Польська діаспора у Харкові: історія і сучасність: матеріали наук. конф., 24 квіт. 2004 р. Харків, 2004. С. 73.

ство. На початку XX ст. у селищі Коломак Харківської губернії «Товарищество “Альберт Рекнер”» мало у власності паровий млин (передове технологічне виробництво). Власниками були німецькі піддані Карл Францевич і Андреас Францевич Рекнер, Карл Піонтек (поляк, римокатолик) та російський підданий Іван Готлібович Тиде. У 1914 р. завідувачкою млина була донька Карла Піонтека, дружина дворянина – Елеонора Карлівна Ярошенко. При млині проживав рідний син Карла Піонтека та брат Елеонори, німецький підданий Едуард Карлович Піонтек (поляк, римокатолик, 36 років, монтер)²⁰.

У грудні 1896 р. Казимир Людвигович Мсциховський та Вільгельм Яковлевич Фаст заснують «Придніпровське товариство борошномельного виробництва» з основним капіталом 1,35 млн крб золотом, розділеним на 10800 акцій по 125 крб золотом. Правління у місті Катеринославі. Підприємство спеціалізувалося на будівництві та утриманні млинів у регіоні, виробництві та продажу продукції, у тому числі за кордон²¹.

Цукрова промисловість пов'язується з родиною відомого художника-авангардиста, засновника супрематизму та теоретика мистецтва Казимира Малевича. Його батько Северин Антонович Малевич у 1890–1984 рр. працював інженером у с. Пархомівка та м. Білопілля Харківської губернії. «Товарищество Пархомівського цукрового та рафінадного заводу» було утворено 14 травня 1871 р., а серед його засновників чільне місце займали представники польських підприємців – Харківський торговельний будинок Р. Рубінштейн та сини, Київський 1 гільдії купець Тит Михайловський, австрійський підданий, Одеської 1 гільдії купець Натан фон Каллр, північнонімецький підданий, Варшавської

1 гільдії купець Вільгельм Рау, французький підданий Йосиф Клейц. Основний капітал підприємства складав 450 тис. крб, розділений на 450 паїв по 1000 крб.²² Майбутній художник у своїх спогадах писав, що для виготовлення цукру була велика потреба у плантаціях, які «тягнулися безкінечно», до роботи залучали велику кількість місцевих селян. Сам завод був обладнаний новітніми для того часу машинами: «Я бачив швидкі центрифуги, у яких бився цукровий пісок. Я стояв біля дивовижного апарата, під яким батько спостерігав за варкою патоки та кристалізацією цукру»²³.

Зазначимо, що Вільгельм Рау у 1869 р. започатковує разом із Станіславом Лільпопом бізнес-імперію, основою якої стали підприємства у Польщі, зокрема «Акціонерне промислове товариство механічних заводів “Лільпоп, Рау і К^о”»²⁴. Протягом 1872–1873 рр. В. Рау був серед засновників низки виробництв України: цукрові заводи в с. Дедовщині (Київська губернія), с. Соколовне (Подільська губернія) та уже зазначений вище завод у с. Пархомівка²⁵.

Окрім цукрового виробництва В. Рау був одним із засновників металургійного виробництва. У 1880 р. у Варшаві Товариством «Лільпоп, Рау та Левенштейн» (учасниками також були бельгійський підданий Л. Левенштейн, вдова Лільпопа Йоганна, граф Й. Самойський та В. Ляський) було утворено «Варшавський сталеливарний та рейковий завод», який у 1887 р. був перенесений в с. Кам'янка біля м. Катеринославі. Невдовзі у результаті об'єднання «Товариства Варшавського сталеливарного заводу» з бельгійською компанією «Кокеріль» і групи Рау було утворене «Південно-Російське Дніпровське металургійне товариство» (ПРДМТ). Основний капітал товариства – 5 млн крб, роз-

²⁰ Державний архів Харківської області, ф. 3, оп. 287, спр. 5710, арк. 38–38 зв; ф. 3, оп. 285, спр. 398, арк. 818.

²¹ Об утверждении устава Приднепровского Общества мукомольного производства // Собрание законоположений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1897. № 59. С. 2002–2021.

²² Об Уставе Товарищества Пархомовского свеклосахарного и рафинадного завода // Собрание законоположений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1871. № 47. Ст. 449, С. 438–442.

²³ Коляда І. Казимир Малевич. Харків : Фоліо, 2018. С. 39.

²⁴ Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов. Санкт-Петербург, 1905. Т. 2. С. 12.

²⁵ Об Уставе Дедовинского свеклосахарного и рафинадного завода // Собрание законоположений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1872. № 72. С. 1210–1215; Об Уставе Товарищества свеклосахарного и рафинадного завода «Левада» // Собрание законоположений и распоряжений правительства... 1873. № 63. С. 1503–1508; Об Уставе Товарищества Соколовского свеклосахарного и рафинадного завода // Собрание законоположений и распоряжений правительства... 1873. № 89. С. 1854–1859.

ділений на 10000 акцій по 500 крб. Засновниками компанії були бельгійські піддані К. Делуа-Матъє, барон Ф. де-Макар, Г.-О. Пастор, А. Грейнер, німецькі піддані В. Рау та Р. Сюрмонд, лодзінський 1 гільдії купець Е. Гербст, дворянин В. Ляський²⁶. Треба звернути увагу на те, що серед зазначених підприємців формуються власні династії. Так, донька В. Рау Марія вийшла заміж за Р. Сюрмонта, компаньйона батька. У самого В. Рау було четверо дітей – Марія, Луїза, Софія та Микола, які продовжували та розширювали родинну імперію²⁷. Загалом, цукрова промисловість на Лівобережжі давала робоче місце тисячам робітників. Так, В. Олянич відмічає, що тільки на Харківщині з 1894 р. по 1917 р. кількість робітників зросла майже у два рази – з 8613 до 17726 осіб, а в цілому на Лівобережжі за той же період кількість зросла з 12746 до 30808 осіб²⁸. Значну частину робітників, відповідно, мали заводи польських підприємців.

У подальшому ПРДМТ розраховувало використати кращі сировинні можливості басейну і тому перенесло свою діяльність із Королівства Польського до українського регіону. Загальне будівництво заводу очолив бельгієць Фрессон за участю двох директорів, які були іноземними фахівцями технічного (автора проекту В. А. Бассон) і комерційного (Лессиг) напрямів. У 1889 р. розпочав діяльність Кам'янський металургійний завод, а «Товариство Варшавського сталеливарного заводу» було ліквідовано, польський завод підприємства закрито. Тут знаходимо відомості про нещасні випадки. Гинули й отримували каліцтва одними із перших іноземні фахівці. Так, 11 лютого 1890 р. на заводі був вибух на доменній печі № 2 – загинули два французи –

завідувач Генріон, майстер Неля і один російський підданий²⁹.

Бельгійське товариство було взірцем серед іноземних підприємств у галузі, маючи стабільний і високий прибуток та дивіденди. Так, за період 1892–1896 рр. дивіденди зросли від 10% до 40%, прибуток за 1900 р. складав 4025706 крб. Крім того, саме акції ПРДМТ котувалися за найвищим курсом на Варшавській біржі, акція за номінальною вартістю в 500 крб йшла по 3055 крб у 1898 році³⁰. У березні 1900 р. ПРДМТ, випустивши 10000 додаткових акцій по 250 крб збільшило основний капітал на 2,5 млн крб (тобто на 50%), що став складати 7,5 млн крб, запасний – 4166667 крб, амортизаційний – 9633415 крб.³¹ Склад правління, що знаходився у Варшаві, зазнав деяких змін: бельгійські піддані: барон Ф. де-Макар, Р. Сюрмонд, А. Грейнер, Е. Делуа-Орбан, Г.-О. Пастер, німецький підданий В. Рау, кн. В. Н. Тенішев. Директором-розпорядником заводу був І. І. Ясюкович, працювало 6700 робітників³².

Унаслідок світової економічної кризи 1900–1903 рр. товариство ПРДМТ вдалося до найсуворішого обліку прибутків для модернізації виробництва. Через два роки товариство збільшує основний капітал на 1,5 млн крб, випустивши 6000 акцій по 250 крб. Після наступного збільшення основного капіталу в 1910 р., що становив 13125000 крб, розділений на 52500 акцій у 250 крб, запасного – 7,96 млн крб, підприємство стабілізувало положення³³.

Діяльність ПРДМТ стала успішною, дивіденди підприємства постійно зростали, зокрема в 1911 р. до 12%, 1912 р. – 20%, 1913–1915 рр. – 25% щорічно, основний капітал нараховував 15 млн крб, розділеним на 60000 акцій по 250

²⁶ Об Уставе Общества механических и горных заводов под фирмой: «Лильпоп, Рау и Левенштейн» в Варшаве // Собрание узаконений и распоряжений правительства... 1873. № 84. С. 1806–1812; Указатель действующих в империи акционерных предприятий и торговых домов. Санкт-Петербург, 1905. Т. 2. С. 12.

²⁷ Об изменении устава Товарищества сахарного завода «Корделевка» // Собрание узаконений и распоряжений правительства... 1906. Отдел второй. № 67. С. 2394.

²⁸ Олянич В. Становище робітників цукрової промисловості на Лівобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. (історичний аспект) // Вісн. Черкас. ун-ту. Серія Історичні науки. 2019. № 1. С. 58–59.

²⁹ Мевіус А. Взрыв фурмы на Каменском заводе // Горный журнал. 1890. Т. 1. № 3. С. 593; Тиме И., Очерк современного состояния горнозаводского дела в Донецком бассейне. Санкт-Петербург, 1889. С. 32–33.

³⁰ Ежегодник Министерства Финансов 1901. Выпуск 1900 года. С. 51, 476.

³¹ Ежегодник Министерства Финансов 1903. Выпуск 1902 года. С. 500–501.

³² Горнопромышленные предприятия Донецкого и Криворожского бассейнов // Горнопромышленный указатель Донецкого бассейна / под общ. ред. В. М. Коробкова. Харьков, 1901. С. 389–390.

³³ Сборник сведений о действующих в России акционерных обществах и товариществах на паях. Санкт-Петербург, 1911. С. 110–111; Статистика акционерного дела в России. Харьков, 1907. Вып. 1. С. 47.

крб, облігаційний – 1,48 млн крб, запасний – 12,29 млн крб в 1914 р. Крім того, слід відмітити за два операційні роки 1912–1914 ПРДМТ отримало чистого прибутку 17,24 млн крб, що становило 121% від основного капіталу³⁴. Дніпровське товариство було публічною акціонерною компанією, чийми акціями торгували на Брюсельській, Варшавській, Паризькій, Петербурзькій біржах. Акції номінальною вартістю 250 крб 1912 р. продавали на біржі по 1000 крб.³⁵ До складу правління входили: голова барон Ф. де-Макар, директор-розпорядник І. І. Ясюкович, члени правління: Г.-О. Пастор, А. Грейнер, Р. Сюрмонд, Е. Деллуа-Орбан, П. Тразенстер, кн. В. М. Тенишев, В. М. Кисляньський. Директором Дніпровського заводу був Е. А. Сундгрєн (бельгійський підданий), Кадіївського заводу, однойменного кам'яновугільного рудника з коксовою фабрикою в 180 печей, Максимовського кам'яновугільного рудника з коксовою фабрикою в 200 печей – Й. Ф. Кржижановський, управляючим Анненським кам'яновугільним рудником – М. І. Стоковський, управляючим Лідівським кам'яновугільним рудником – А. І. Калужний (німецький підданий)³⁶.

Під час розгляду діяльності польських підприємців та фінансово-промислових центрів слід звернути увагу не тільки на гігантів промисловості, але й менш відомі підприємства, які зробили значний внесок у розвиток економіки регіону. Так, у 1902 р. почало свою діяльність «Торгово-промислове товариство Бортковський Л. Й.», яке спеціалізувалося на торгівлі залізом, вугіллям, цементом, технологічним обладнанням, облаштуванні вузькоколіїних залізниць, виробляло рейки, рухомий склад, виконувало будівельні роботи. Підприємство мало власний

завод у м. Чугуєві Харківської губернії, відділення у Варшаві, Домброві-Горному, Любліні, Ченстохові, Лодзі, Радомі, Білостоці, Петрокові, Влоцлавську. Правління: директор-розпорядник А. А. Вольський, члени: С. Й. Бортковський, А. Вержбицький, В. Сижа, І. Карпович, С. Климович. Основний капітал підприємства складав 3 млн карб., розділений на 30 тис. акцій³⁷.

21 жовтня 1909 р. дворянин, гірничий техник Вацлав Омелянович Горшковський організовує підприємство для видобутку, переробки й торгівлі вугіллям та його похідними «Московсько-Донецьке гірничопромислове товариство» з капіталом у 300 тис. крб, розділеними на 600 паїв по 500 крб.³⁸

5 лютого 1910 р. французький громадянин М. І. Коттавоз та мешканець м. Варшави І. В. Шалас заснували «Макіївсько-Грузьке гірничопромислове товариство «І. В. Шалас і К⁰»» з акціонерним капіталом у 187 500 крб, розділеного на 1000 акцій. Головне правління очолювали власники М. І. Коттавоз та І. В. Шалас, керував копальнями І. Й. Блатон, працювало всього 240 робітників³⁹.

«Варшавське акціонерне товариство торгівлі та судноплавства» було засноване у 1913 р. з уставним капіталом 484 379 крб, хоча за статутом було задекларовано 1 млн крб, розділений на 10 тис. акцій. Підприємство зосереджувалося на транспортних послугах, а виробничі потужності мало в Україні – завод чавунних мін у м. Катеринославі. Склад правління: голова в українському регіоні кн. Станіслав Любомирський, директор-розпорядник Едмунд Крижанівський, члени: Андрій Вержбицький, Варфоломій Поплавський, Роман Раєвський⁴⁰.

³⁴ Арский Р. Донецкий бассейн. 1919. С. 27; Ежегодник Министерства Финансов 1915. Выпуск 1915 года. С. 338–339.

³⁵ Куліков В. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. Харків, 2019. С. 98.

³⁶ Календарь-ежегодник «Приднепровье» и памятная книжка Екатеринославской губернии на 1914 год. Екатеринослав, 1914. С. 378–379, 392; Центральний державний історичний архів України, ф. 1596, оп. 1, спр. 39, арк. 6.

³⁷ Акционерно-паевые предприятия Российской империи. 1917. С. 512–513.

³⁸ Об утверждении Московско-Донецкого горнопромышленного (паевого) Товарищества // Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое при Правительствующем Сенате. 1909, Отделение 2, № 11. Ст. 921. С. 4455–4467.

³⁹ Об утверждении устава Макеевско-Грузского горнопромышленного Общества «И. В. Шалас и К⁰» // «Собрание узаконений и распоряжений правительства...», 1910, Отделение 2, № 30. С. 1299–1313; Фабрично-Заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию). Петроград, 1914. № 20 А.

⁴⁰ Там само. С. 492.

Отже, у кінці XIX – на початку XX ст. значна частина іноземного капіталу в промисловості Сходу України була інвестована підприємцями польського походження, що були складовою частиною німецьких, бельгійських та французьких фірм. Основною організаційною формою підприємств були акціонерні товариства та які активно торгували акціями на біржах. Польські підприємці намагалися охопити широкий спектр галузей промисловості: цукрове виробництво, видобуток та продаж продуктів гірничої про-

мисловості, металургії, машинобудування тощо. Власники розуміли важливість не тільки отримання прибутків з максимальним використанням наявних ресурсів, але й необхідність соціального забезпечення своїх робітників. Вони одними з перших почали використовувати страхування від нещасних випадків, організовувати дозвілля робітників (значна частина яких також була вихідцями з Польщі), залучати найбільш кваліфіковані інженерно-технічні та адміністративні кадри.

References

1. Khriapin, E. O. (2002). Diial'nist' inozemnykh aktsionermykh tovarystv u metalurhijnij haluzi Donets'ko-Prydniprovs'koho rehionu (1900–1917 rr.). *Visnyk Kharkivskoho universytetu im. V. N. Karazina*, 551 (1), 24–28. [in Ukrainian].
2. Khriapin, E. (2021). Inozemni investytsii v Ukraini: orhanizatsijni formy ta naslidky dlia rozvytku promyslovosti i mis'koi infrastruktury (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.). *Drynovs'kyj zbirnyk*, 14, 28–37. [in Ukrainian].
3. Khriapin, E. (2009). *Inozemni kapitaly i pidpriemtsi v sotsial'no-ekonomichnomu rozvytku Donets'ko-Kryvoriz'koho basejnu (1861–1914 rr.)* [Foreign capital and entrepreneurs in the socio-economic development of the Donetsk-Kryvorizka basin (1861–1914)] (*Candidate's thesis*). Kharkiv. [in Ukrainian].
4. Khriapin, E. (2004). Uchast' pidpriemtsiv ta aktsionermykh tovarystv iz Pol'schi v ekonomichnomu rozvytku Kharkova i hubernii (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKh st.). Abstracts of Papers'2004: *Pol's'ka diaspora u Kharkovi : istoriia i suchasnist'* (p. 71–81). Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Koliada, I. (2018). *Kazymyr Malevych*. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
6. Kulikov, V. (2019). *Pidpriemstva j suspil'stvo v zavods'kykh i shakhtars'kykh poseleenniakh Donbasu ta Prydniprovs'ia v 1870–1917 rr.* Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina. [in Ukrainian].
7. Moshens'kyj, S. (2014). *Finansovi tsenry Ukrainy ta rynek tsinnykh paperiv industrial'noi epokhy*. London: Xlibris. [in Ukrainian].
8. Olianych, V. (2019). Stanovysche robitnykiv tsukrovoi promyslovosti na Livoberezhnij Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX st. (istorychnyj aspekt). *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 1, Seriia Istorychni nauky, 1, 55–65. [in Ukrainian].
9. Shandra, I. (2016). *Predstavnyts'ki orhanizatsii burzhuzazii ukrains'kykh hubernij (1861–1919 rr.)*. Kharkiv : Majdan. [in Ukrainian].
10. Shandra, I. (2023). Pohliad z zovni na ekonomichnyj rozvytok Tsarstva Pol's'koho (druha polovyna XIX – pochatok XX st.). *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy : naukovi poshuky i znakhidky*, 32, 124–137. [in Ukrainian].
11. Shlyakhtichenko, N. (1998). *Kramatorsku – 130: ocherki istorii goroda*. Kramatorsk: APP. [in Russian].